

Autocratie by

Van Anne Applebaum verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Goelag. Een geschiedenis
IJzeren Gordijn. De inlijving van Oost-Europa 1944-1956
Rode hongersnood. Stalins oorlog tegen Oekraïne
De schemering van de democratie

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Anne Applebaum

Autocratie bv

Over dictators en de redding van de
democratie

Vertaald door Peter Abelsen

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 6272 9

© 2024 Anne Applebaum

© 2024 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Peter Abelsen

Oorspronkelijke titel *Autocracy Inc.*

Oorspronkelijke uitgever Doubleday

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Foto auteur © Anne Applebaum

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor de optimisten

Inhoud

Inleiding: Autocratie bv	9
1 Verbonden door hebzucht	27
2 Uitgezaaide kleptocratie	51
3 Greep op het verhaal	73
4 Een nieuw besturingssysteem	107
5 Democraten in een kwaad daglicht	131
Epiloog: Verenigde democraten	159
Dankwoord	187
Noten	189

INLEIDING

Autocratie bv

We hebben allemaal wel een beeld van hoe een autocratische staat eruitziet. Er staat een boosaardige man aan de top, die leger en politie controleert. Leger en politie intimideren de bevolking. Er zijn doortrapte collaborateurs en misschien een paar dappere dissidenten.

Maar in de 21ste eeuw heeft dat beeld weinig meer uitstaande met de werkelijkheid. Tegenwoordige autocratieën worden niet geleid door één slechterik, maar door ingewikkelde netwerken die steunen op kleptocratische financiële structuren, een complex van veiligheidsdiensten, militairen, paramilitairen, politie en technologische experts die zorgen voor bewaking, propaganda en desinformatie. De leden van deze netwerken zijn niet alleen met elkaar verbonden binnen de autocratie, maar ook met netwerken in andere autocratische landen en soms zelfs democratieën. Corrupte, door de staat gecontroleerde bedrijven in de ene dictatuur doen zaken met corrupte, door de staat gecontroleerde bedrijven in andere dictaturen. De politie in het ene land bewapent, equipeert en traint de politie in andere landen. De propagandisten delen middelen – de stokers, hitsers

en medianetwerken die de propaganda van de ene dictator verzorgen, kunnen ook worden gebruikt om die van een andere dictator te verzorgen – en ook bepaalde thema's, zoals de ont-aarding van de democratie, de stabiliteit van de autocratie, het kwaad van Amerika.

Dit wil niet zeggen dat er een geheime zaal is waar slechteriken elkaar treffen voor overleg, zoals in een James Bond-film. Noch is ons conflict met hen een zwart-witte strijd van goed tegen kwaad, een Koude Oorlog 2.0. Onder de moderne alleenheersers bevinden zich mensen die zichzelf communist noemen, monarchist, nationalist of theocraat. Hun regimes hebben verschillende historische wortels, verschillende doelen, verschillende soorten esthetiek. Het Chinese communisme en het Russische nationalisme verschillen niet alleen van elkaar, maar ook van het Bolivariaanse socialisme van Venezuela, het Juche van Noord-Korea of het sjjiitische radicalisme van de Islamitische Republiek Iran. Ze verschillen allemaal van zulke Arabische monarchieën als Saoedi-Arabië en de Emiraten en een land als Vietnam, staten die er doorgaans niet op uit zijn de democratische wereld te ondermijnen. Ook verschillen ze van de mildere autocratieën en hybride democratieën die soms onvrije democratieën worden genoemd – Turkije, Singapore, India, de Filipijnen, Hongarije – en soms wel maar soms niet op één lijn zitten met de democratische wereld. In tegenstelling tot militaire of politieke allianties uit andere tijden en plaatsen, opereert dit gezelschap niet als een blok maar eerder als een consortium van bedrijven, niet verbonden door ideologie maar eerder door een nietsontziende vastbeslotenheid om hun persoonlijke rijkdom en macht te behouden. Daarom spreek ik van Autocratie bv.

In plaats van ideeën delen de sterke mannen die leiding geven¹ aan Rusland, China, Iran, Noord-Korea, Venezuela, Nicaragua, Angola, Myanmar, Cuba, Syrië, Zimbabwe, Mali, Wit-Rusland, Soedan, Azerbeidzjan en misschien nog wel dertig andere landen² de vastbeslotenheid om hun burgers iedere reële invloed of zeggenschap te ontnemen, elke vorm van transparantie of verantwoordingsplicht te ontwijken en iedereen te elimineren die hen tart, thuis of in het buitenland. Ze delen ook een nietsontziend streven naar rijkdom. In tegenstelling tot de fascistische en communistische leiders uit het verleden, die partijmachines achter zich hadden staan en hun hebzucht nooit opzichtig etaleerden, hebben de leiders van Autocratie bv vaak weelderige residenties en geven ze hun samenwerkingsverbanden dikwijls de vorm van een onderneming met winstoogmerk. Hun banden met elkaar en met hun vrienden in de democratische wereld worden niet bekrachtigd door idealen maar door afspraken om sancties te omzeilen, bewakingstechnologie uit te wisselen, en elkaar zo rijk mogelijk te maken.

Autocratie bv is er bovendien op ingericht haar leden aan de macht te houden. Het impopulaire regime van Alexander Loekasjenko in Wit-Rusland³ wordt bekritiseerd door meerdere internationale instanties (de Europese Unie, de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) en gemeden door de Europese burens. Veel Wit-Russische producten kunnen niet verkocht worden in de Verenigde Staten of de EU. De nationale luchtvaartmaatschappij Belavia kan niet naar Europese landen vliegen. En toch is Wit-Rusland in de praktijk helemaal niet geïsoleerd. Meer dan twintig Chinese bedrijven hebben geld geïnvesteerd in Wit-Rusland en zelfs een 'China-Belarus Industrial

Park' gebouwd, naar het model van een soortgelijk project in Suzhou.⁴ Iran en Wit-Rusland hebben in 2023 diplomatieke bezoeken op hoog niveau uitgewisseld.⁵ Cubaanse functionarissen hebben zich bij de VN solidair verklaard met Loekasjenko. Bovenal levert Rusland afzetmarkten, grensoverschrijdende investeringen, politieke steun en waarschijnlijk ook politie- en veiligheidsdiensten. Toen Wit-Russische journalisten in 2020 in opstand kwamen en weigerden verslag te doen van een valse verkiezingsuitslag, stuurde Moskou Russische journalisten om hen te vervangen.⁶ In ruil daarvoor heeft het Wit-Russische regime Rusland toegestaan om troepen en wapens op zijn grondgebied te stationeren en deze middelen te gebruiken om Oekraïne aan te vallen.

Venezuela is in theorie ook een internationale paria. Sinds 2008 hebben de Verenigde Staten, Canada en de Europese Unie de sancties tegen Venezuela opgeschroefd in reactie op de wreedheid van het regime, de drugssmokkel en de banden met de internationale misdaad. Toch ontvangt het regime van president Nicolás Maduro leningen van Rusland, dat ook investeert in Venezuela's olie-industrie, net als Iran. Een bedrijf uit Wit-Rusland bouwt tractoren in Venezuela.⁷ Turkije faciliteert de illegale Venezolaanse goudhandel.⁸ Cuba levert al heel lang veiligheidsadviseurs en veiligheidstechnologie aan zijn tegenhangers in Caracas. Waterkanonnen, traangas en schilden van Chinese makelij werden in 2014 gebruikt om demonstraties in Caracas de kop in te drukken, en opnieuw in 2017⁹, waarbij meer dan zeventig doden vielen, terwijl bewakingstechnologie van Chinese makelij ook wordt gebruikt om de burgers in de gaten te houden.¹⁰ Ondertussen voorziet de internationale drugshandel individuele leden van het regime, samen met hun

entourages en families, van goederen van Versace en Chanel.

De Wit-Russische en Venezolaanse dictators worden alom veracht¹¹ in eigen land. Beiden zouden vrije verkiezingen verliezen¹² als die ooit werden gehouden. Beiden hebben krachtige tegenstanders: de Wit-Russische en Venezolaanse oppositiebewegingen worden geleid door charismatische leiders en toegewijde activisten die hun medeburgers hebben geïnspireerd om risico's te nemen, te werken aan verandering en de straat op te gaan om te protesteren. In augustus 2020 gingen meer dan een miljoen Wit-Russen, op een bevolking van slechts tien miljoen, de straat op om te protesteren tegen gestolen verkiezingen. Honderdduizenden Venezolanen protesteerden ook.

Als deze protestbewegingen geen andere vijanden zouden hebben gekend dan het corrupte, failliete Venezolaanse regime of het wrede Wit-Russische regime, hadden ze misschien gewonnen. Maar ze vochten niet alleen tegen de autocraten in eigen land, maar ook tegen die uit allerlei landen die daar staatsbedrijven controleren en kunnen gebruiken om investeringsbeslissingen te nemen die miljarden dollars waard zijn. Ze vochten tegen regimes die beveiligingscamera's uit China of bots uit Sint-Petersburg kunnen kopen. Bovenal vochten ze tegen heersers die zich lang geleden hebben afgesloten voor de gevoelens en meningen van hun landgenoten en de publieke opinie elders. Autocratie bv biedt haar leden niet alleen geld en veiligheid, maar ook iets wat minder grijpbaar is en tegelijk belangrijker: straffeloosheid.

De overtuiging van de meest fervente autocraten dat de buitenwereld hen niet kan raken – dat de mening van andere naties er niet toe doet en dat geen enkele rechtbank hen ooit zal veroordelen – is relatief recent. Ooit maakten de leiders van de

Sovjet-Unie, de machtigste autocratie in de tweede helft van de 20ste eeuw, zich grote zorgen over hoe ze over de hele wereld werden gezien. Ze hamerden op de superioriteit van hun politieke systeem en maakten bezwaar als het werd bekritiseerd. Ze bewezen in elk geval lippendienst aan het ambitieuze systeem van normen en verdragen dat werd opgezet na de Tweede Wereldoorlog, met zijn taal over universele mensenrechten, oorlogswetten en de rechtsstaat in het algemeen. Toen de Sovjetleider Nikita Chroesjtsjov opstond in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in 1960 en zich onsterfelijk maakte door met zijn schoen op tafel te slaan, deed hij dat omdat een Filipijnse afgevaardigde had gezegd dat het door de Sovjet-Unie bezette Oost-Europa was 'berooft van de vrije uitoefening van hun burgerlijke en politieke rechten'. Zelfs in het begin van deze eeuw¹³ verborgen de meeste dictaturen hun ware bedoelingen achter uitgebreid, zorgvuldig georkestreerd vertoon van democratie.

Maar vandaag de dag kan het de leden van Autocratie bv niet meer schelen of zij of hun landen bekritiseerd worden, en door wie. Sommigen, zoals de leiders van Myanmar en Zimbabwe, staan voor niets anders dan zelfverrijking en de wens om aan de macht te blijven, en kunnen dus niet in verlegenheid worden gebracht. De leiders van Iran leggen resoluut de mening van westerse ongelovigen naast zich neer. De leiders van Cuba en Venezuela behandelen kritiek uit het buitenland als bewijs van een imperialistisch complot dat tegen hen is georganiseerd. De leiders van China en Rusland zijn een decennium lang bezig geweest met het aanvechten van de mensenrechtentermen die lange tijd door internationale instellingen werden gebruikt, waarbij ze met succes velen over de hele wereld ervan hebben

overtuigd dat de verdragen en conventies over oorlog en genocide en begrippen als ‘burgerlijke vrijheden’ en ‘de rechtsstaat’ westerse ideeën belichamen die niet op hen van toepassing zijn.

Ongevoelig voor internationale kritiek schamen hedendaagse autocraten zich niet over het gebruik van openlijke wreedheid. De Birmese junta steekt niet onder stoelen of banken dat ze honderden demonstranten, onder wie jonge tieners, heeft vermoord in de straten van Rangoon. Het Zimbabwaanse regime intimideert oppositiekandidaten voor het oog van de hele wereld tijdens schijnverkiezingen. De Chinese regering pocht over haar vernietiging van de democratische volksbeweging in Hongkong en haar ‘anti-extremistische’ campagne in Xinjiang – met massa-arrestaties en concentratiekampen voor duizenden islamitische Oeigoeren. Het Iraanse regime verhuult allerminst zijn gewelddadige onderdrukking van Iraanse vrouwen.¹⁴

In het uiterste geval kan zulke minachting ontaarden in wat de internationale democratieactivist Srđa Popović het ‘Maduro-model’ van bestuur heeft genoemd, naar de huidige leider van Venezuela. Autocraten die dit model omhelzen zijn ‘bereid om hun land te zien toetreden tot de categorie van mislukte staten’, zegt hij – ze accepteren economische ineenstorting, endemisch geweld, massale armoede en internationaal isolement als dat nodig is om aan de macht te blijven. Net als Maduro lijken de presidenten Bashar al-Assad in Syrië en Loekasjenko in Wit-Rusland zich volstrekt op hun gemak te voelen bij het regeren over ingestorte economieën en samenlevingen. Dit soort regimes kunnen moeilijk te begrijpen zijn voor de inwoners van democratieën, omdat hun primaire doel niet het creëren van

welvaart of het verbeteren van het welzijn van burgers is. Ze hebben geen ander doel dan aan de macht te blijven, en om dat te bereiken zijn ze bereid om hun buurlanden te destabiliseren, het leven van gewone mensen te verwoesten of zelfs, in navolging van hun voorgangers, honderdduizenden de dood in te sturen.

In de 20ste eeuw was de autocratische wereld minder verenigd dan nu. Communisten en fascisten voerden oorlog met elkaar. Soms vochten communisten zelfs onderling.¹⁵ Maar ze hadden al wel gemeenschappelijke opvattingen over het politieke systeem dat Lenin, de stichter van de Sovjetstaat, spottend 'burgerlijke democratie' noemde en omschreef als 'ontoereikend, beknot, vals en hypocriet, een paradijs voor de rijken en een valstrik voor de uitgebuitenen, voor de armen'. 'Zuivere democratie,' schreef hij, 'is de leugenachtige frase van een liberaal die de arbeiders voor de gek wil houden.' Als leider van wat oorspronkelijk een kleine politieke factie was, stond Lenin, weinig verrassend, ook afwijzend tegenover het idee van vrije verkiezingen: 'Alleen schurken en onnozelaars kunnen denken dat het proletariaat eerst een meerderheid moet behalen in verkiezingen die onder het juk van de bourgeoisie worden gehouden [...]. Dit is het toppunt van domheid.'¹⁶

De grondleggers van het fascisme waren weliswaar fel gekant tegen het regime van Lenin, maar deden net zo geringschattend over hun democratische tegenstanders. Mussolini, de Italiaanse leider wiens beweging de woorden 'fascisme' en 'totalitarisme' voortbracht, bespote liberale samenlevingen als zwak en ontaard. 'De liberale staat is gedoemd te verdwijnen,' voorspelde hij in 1932. 'Alle vernieuwende politieke ex-

perimenten zijn antiliberaal.' Hij draaide ook de definitie van 'democratie' om en definieerde de Italiaanse en Duitse dictaturen als 'de grootste en gezondste democratieën die heden ten dage bestaan'. Hitlers kritiek op het liberalisme volgde hetzelfde patroon. Hij schreef in *Mein Kampf* dat parlementaire democratie 'een van de ernstigste tekenen van verval binnen de mensheid' is en verklaarde dat het niet 'individuele vrijheid is die staat voor een hogere culturele orde, maar juist de beperking van individuele vrijheid', mits tot stand gebracht door een raszuiver bewind.¹⁷

Al in 1929 waarschuwde Mao Zedong, de latere dictator van de Volksrepubliek China, voor wat hij 'ultrademocratie' noemde, omdat 'deze ideeën volstrekt onverenigbaar zijn met de strijdende taken van het proletariaat' – een uitspraak die later werd herhaald in zijn *Rode Boekje*.¹⁸ Een van de fundamentele documenten van het moderne regime in Myanmar, een memo uit 1962 getiteld 'De Birmese weg naar het socialisme', bevat een tirade tegen gekozen wetgevende lichamen: 'Birma's parlementaire democratie heeft niet alleen verzuimd onze socialistische ontwikkeling te dienen, maar is ook, juist door haar inconsistenties, gebreken, zwakheden en leemten, haar misbruik en de afwezigheid van een volwassen publieke opinie, afgeweken van de socialistische doelen.'¹⁹

Sayyid Qutb, een van de intellectuele grondleggers van de moderne radicale islam, nam zowel het communistische geloof in een universele revolutie over, als het fascistische geloof in de bevrijdende kracht van geweld. Net als Hitler en Stalin stelde hij dat liberale ideeën en moderne commercie een bedreiging vormden voor de creatie van een ideale beschaving – in dit geval de islamitische beschaving. Hij bouwde een ideologie

op rond verzet tegen democratie en individuele rechten en creëerde een cultus van vernietiging en dood. De Iraanse geleerden en mensenrechtenactivisten Ladan en Roya Boroumand schreven dat Qutb dacht dat een ‘ideologisch zelfbewuste voorhoede’ een gewelddadige revolutie zou leiden om een ideale samenleving te creëren, ‘een klasseloze samenleving waarin het “egoïstische individu” van de liberale democratieën zou worden uitgebannen en de “uitbuiting van de mens door de mens” zou worden afgeschaft. Alleen God zou regeren door de implementatie van de islamitische wet (sharia).’ Dit, schrijven ze, was ‘leninisme in islamistische klederdracht’.²⁰

Moderne despotten verschillen in menig opzicht van hun 20ste-eeuwse voorgangers. Maar de erfgenamen, opvolgers en imitators van deze oudere leiders en denkers, hoe uiteenlopend hun ideologieën ook zijn, hebben eenzelfde vijand. Die vijand zijn wij.

Om precies te zijn is die vijand de democratische wereld, ‘het Westen’, de NAVO, de Europese Unie, hun eigen, binnenlandse democratische tegenstanders en, belangrijker, de liberale ideeën die hen inspireren. Deze omvatten het idee dat de wet een neutrale kracht is, niet onderhevig aan de grillen van de politiek; dat rechtbanken en rechters onafhankelijk moeten zijn; dat oppositie legitiem is; dat het recht op meningsuiting en vergadering kan worden gegarandeerd en dat er onafhankelijke journalisten en schrijvers en denkers kunnen bestaan die in staat zijn om zich kritisch te uiten over de regerende partij of leider en tegelijkertijd loyaal aan de staat blijven.

Autocraten haten deze principes omdat ze hun macht erdoor bedreigd zien. Als rechters en jury’s onafhankelijk zijn, kunnen ze machthebbers ter verantwoording roepen. Als de pers vrij is,

kunnen journalisten diefstal en corruptie op hoog niveau aan de kaak stellen. Als het politieke systeem burgers in staat stelt om de regering te beïnvloeden, dan kunnen burgers uiteindelijk het regime veranderen.

Hun vijandschap jegens de democratische wereld is niet slechts een vorm van traditionele geopolitieke concurrentie, zoals veel 'realisten' en strategen op het gebied van internationale betrekkingen nog steeds geloven. Veeleer heeft hun verzet zijn wortels in de aard zelf van het democratische systeem, in woorden als 'verantwoordingsplicht', 'transparantie' en 'democratie'. Ze horen zulke woorden uit de democratische wereld komen, en van hun eigen dissidenten, en doen er van alles aan ze uit te bannen, zoals blijkt uit hun eigen retoriek. In 2013, toen Xi Jinping aan de macht kwam, werden in een interne Chinese memo die bekendstaat onder de raadselachtige naam Document Nummer Negen of, formeler, als het 'Communiqué over de Huidige Staat van de Ideologische Sfeer', de zeven gevaren opgesomd waarmee de Chinese Communistische Partij (CCP) werd geconfronteerd. 'Het westerse type van constitutionele democratie' voerde de lijst aan, gevolgd door 'universele waarden', onafhankelijkheid van de media, burgerparticipatie en 'nihilistische' kritiek op de Communistische Partij. Het inmiddels beruchte document concludeerde dat 'westerse krachten die China vijandig gezind zijn', samen met dissidenten in het land, 'nog steeds voortdurend de ideologische sfeer infiltreren'. Het document instrueerde de partijleiders vervolgens om deze ideeën te bestrijden en te controleren in openbare ruimtes, vooral ook op internet.²¹

Vanaf ten minste 2004 hebben de Russen zich op dezelfde bedreigingen gericht. In dat jaar ontketenden de Oekraïners

een volksopstand, bekend als de Oranje Revolutie (de naam kwam van de oranje T-shirts en oranje vlaggen van de demonstranten) en gericht tegen een doorzichtige poging de presidentsverkiezingen te stelen. De woedende tussenkomst van de Oekraïense burgers in wat een zorgvuldig georkestreerde overwinning had moeten worden voor Viktor Janoekovitsj, een pro-Russische kandidaat die rechtstreeks werd gesteund door Poetin, baarde de Russen grote zorgen, vooral omdat een soortgelijke protestbeweging in Georgië een jaar eerder een pro-Europese politicus, Mikheil Saakasjvili, aan de macht had gebracht. Geschokt door deze twee gebeurtenissen plaatste Poetin het spook van de 'kleurenrevolutie' in het middelpunt van de Russische propaganda. Burgerprotestbewegingen worden in Rusland altijd beschreven als 'kleurenrevoluties' en als het werk van buitenstaanders. Van populaire leiders wordt altijd gezegd dat het buitenlandse marionetten zijn. Anticorruptie- en prodemocratische slogans worden gekoppeld aan chaos en instabiliteit. In 2011, een jaar van massaal protest tegen gemanipuleerde verkiezingen in Rusland zelf, voerde Poetin de Oranje Revolutie op als een 'beproefd plan om de samenleving te destabiliseren' en beschuldigde de Russische oppositie ervan 'deze praktijk naar Russische bodem te verplaatsen', waar hij een soortgelijke volksopstand vreesde die bedoeld was om hem de macht te ontnemen.²²

Hij had het mis, er was geen 'plan' dat werd 'overgedragen'. Het publieke ongenoegen in Rusland, net als dat in China, kon alleen tot uiting komen via straatprotest. Poetins tegenstanders hadden geen wettelijke middelen om hem de macht te ontnemen. Critici van het regime praten over democratie en mensenrechten in Rusland omdat dit hun ervaring van onrecht